

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

СТЕПАНЕНКО ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА

УДК 378.016:159.9]:316.344.7]] (043.5)

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ
З МАРГІНАЛЬНИМИ СОЦІАЛЬНИМИ ГРУПАМИ**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, м. Київ.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
КОВЧИНА Ірина Михайлівна,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, професор кафедри політичної психології та соціально-правових технологій.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ПЛАХОТНІК Ольга Василівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
ШАПРАН Ольга Іллівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», завідувач кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;

доктор педагогічних наук, доцент
ЖЕЛАНОВА Вікторія В'ячеславівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка, професор кафедри теорії та історії педагогіки.

Захист відбудеться «26» серпня 2020 р. о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.19 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «24» липня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Ю. Ляшенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна вища освіта має орієнтуватися на потреби праці, передбачати її запити щодо підготовки висококваліфікованих кадрів та створення конкурентного професійного середовища. До базових стратегічних пріоритетів у професійній освіті України, як закономірна відповідь на виклики й тиски європейської інтеграції, в українському суспільстві відбувається реформування університетської освітньої системи, яка спрямована на підвищення рівня фахової підготовки майбутніх психологів, де представники педагогічної науки ведуть пошук таких моделей організації освітнього процесу у вищій школі, які б утвердили якісно нові стратегії щодо формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

Основні вимоги до набуття здатності сучасного психолога до такої діяльності відображені у нормативних документах: Законі України «Про вищу освіту» (2014), Національній доктрині розвитку освіти України у ХХ столітті (2002), Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 в умовах глобалізаційних викликів (2010), Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2013), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір.

За останні десятиліття Україна у своєму повсякденному розвитку стала швидкозмінюваною державою, що отримала підтримку Європейського співтовариства. Тому суспільство загалом, його концепції та завдання розвитку освіти, яка становить суттєвий сектор економіки, узгоджуються з розвитком Європи та її концепцією «Європа 2020». Цей документ передбачає виконання таких гуманістичних завдань, як розвиток економіки та, що є пріоритетом нашого дослідження і його практичним результатом – психологічна допомога людям, які перебувають під загрозою опинитися за межею бідності, які втратили або не можуть знайти собі роботу і їм потрібна допомога психолога.

Унаслідок прийняття нових пріоритетів розвитку економіки відповідно до європейських стандартів було ухвалено 12 січня 2015 року Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Одним із векторів розвитку згідно з ухваленим документом є забезпечення гарантій захисту соціально вразливим верствам населення, а вектором відповідальності – забезпечення умов доступу до високоякісної освіти.

Сучасні напрями еволюції суспільства узгоджуються з раніше ухваленими національними доктринами розвитку освіти в Україні, які передбачали створення умов для індивідуального вдосконалення й творчої самореалізації кожного громадянина суспільства шляхом здобуття вищої освіти. Це сприяє формуванню інтелектуального потенціалу нації, всебічному розвитку особистості як найвищої цінності суспільства.

Закон України «Про вищу освіту» передбачив перехід усієї системи освіти до двоступеневої підготовки фахівців рівнів бакалавр-магістр, оскільки цього вимагають ринкові умови, а також інтеграція України в європейський освітній простір. Тому сучасна теорія і практика професійної освіти потребує від закладів освіти вдосконалення підготовки фахівців. Особливо це стосується закладів вищої

освіти, у яких майбутніх фахівців готують за різними напрямками. Об'єднують таку різнопланову підготовку взаємодія фахівця, який надає послуги, і клієнта, який їх отримує. Саме такій погодженій дії мають навчитися сьгоднішні студенти – майбутні психологи.

Дослідженню проблеми формування професіоналів, які самостійно мислять, інноваційно вирішують завдання, завжди приділялась належна увага, зокрема таким її аспектам: методологічні засади сучасної філософії освіти (В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, М. І. Михальченко та ін.); теорія неперервної професійної освіти (С. У. Гончаренко, А. М. Гуржій, Н. Г. Ничкало, В. А. Поліщук та ін.); професійної підготовки фахівців у вищій школі (Н. М. Дем'яненко, В. І. Євдокимов, В. В. Желанова, І. М. Ковчина, В. А. Козаков, М. С. Корець, О. В. Матвієнко, В. В. Олійник, Н. М. Рідей, О. В. Плахотнік, Л. П. Суценко та ін.); теорія компетентісно-орієнтованого підходу до навчання (Н. М. Бібік, Е. Ф. Зеєр, Н. В. Кузьміна, Л. А. Петровська, М. С. Розов, Г. В. Терещук, В. В. Шапкін, О. І. Шапран та ін.); теорія діяльнісного підходу до процесу засвоєння знань та розвитку особистості (Б. Г. Ананьєв, Є. Берн, Л. С. Виготський, Н. В. Гришина, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв та ін.).

Теоретичні положення професійної підготовки майбутнього психолога у закладах вищої освіти відображено у працях Д. Б. Богоявленської, О. Ф. Бондаренка, Ж. П. Вірної, Л. В. Долинської, М. Б. Євтуха, Л. М. Карамушки, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелевої, Т. С. Яценко та ін.

У сферу активного вивчення входить: розробка освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога (С. Д. Максименко, В. Г. Панок та ін.); формування професійної компетентності у процесі підготовки психолога-практика (І. С. Булах, І. В. Данилюк, М. М. Марусинець, В. Р. Повелків та ін.); використання діалогічно-орієнтованого підходу в системі підготовки психологів (Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева та ін.), виокремлення вимог до особистості психолога (О. Ф. Бондаренко, Л. В. Долинська, В. А. Шимко та ін.), використання активних та інтерактивних методів навчання (С. В. Васьківська, Т. С. Яценко та ін.).

Сучасним проблемам професійної підготовки майбутніх психологів присвячені дослідження Т. А. Вілюжаніної, І. А. Дружиніної, Л. М. Кобильнік, Ю. А. Паскевської, Н. В. Пророк, Л. Н. Смалиус, Н. В. Чепелевої та ін.

Сучасний етап розвитку освіти України також характеризується активним впровадженням модульного підходу до навчання. Загальні теоретичні питання професійної підготовки студентів як компетентних спеціалістів розроблені досить ґрунтовно (І. М. Ковчина, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, С. А. Раков та ін.).

Водночас, незважаючи на практичну потребу суспільства у кваліфікованих психологах, здатних якісно здійснювати взаємодію з маргінальними соціальними групами, у теорії та методиці професійної освіти не розроблена система професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Аналіз освітнього процесу у закладах вищої освіти та власний досвід викладацької діяльності дозволив окреслити такі суперечності, які виникають між:

- потребою сучасного суспільства у професійно підготовлених психологах до взаємодії з маргінальними соціальними групам і недостатньою розробленістю цього питання у педагогічній теорії та практиці;
- розробкою у вітчизняній науці окремих аспектів особливостей взаємодії з маргінальними соціальними групами та відсутністю її системного, теоретичного і методологічного обґрунтування щодо особливостей професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групам;
- необхідністю модернізації професійної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти і нерозробленістю моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами;
- усвідомленням майбутніми психологами необхідності підвищення рівня готовності до взаємодії з маргінальними соціальними групами та недостатньою розробленістю організаційно-методичних засад підготовки студентів до її забезпечення.

Соціальна значущість та об'єктивна потреба держави в ефективній професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, необхідність розв'язання зазначених суперечностей, недостатня теоретична і практична розробленість означеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Теорія і методика професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами»**.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Київського інституту соціальних та культурних зв'язків імені святої княгині Ольги, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 лютого 2011 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27 вересня 2011 року).

Мета дослідження полягає в розробленні та експериментальній перевірці моделі професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Відповідно до мети дослідження визначені **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати сутність основних дефініцій та теоретико-методологічних підходів з проблеми дослідження, уточнити понятійно-термінологічний апарат.
2. Вивчити стан дослідженості теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами у педагогічній, психологічній, науково-методичній літературі та педагогічній практиці.
3. Розробити та теоретично обґрунтувати сутність та структуру готовності майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами.

4. Здійснити аналіз сучасного стану професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти.
5. Обґрунтувати концепцію професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами.
6. Здійснити розроблення моделі професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами та організаційно-методичні засади реалізації цієї моделі.
7. Експериментально перевірити ефективність розробленої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх психологів у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Концепція дослідження базується на взаємопов'язаних методологічному, теоретичному та методичному концептах.

Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами базується на такій організації освітнього процесу, яка забезпечує її активними методами навчання, сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями та суб'єкт-суб'єктною взаємодією викладачів і студентів, враховує принципи варіативності вибору змісту і форм навчання, культуровідповідності, контекстності, врахування індивідуальних особливостей розвитку студента та його особистісної підготовленості, наступності та перспективності, креативності та спрямовується на формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Реалізація цієї провідної ідеї дослідження потребує врахування позитивних здобутків вітчизняного та закордонного досвіду професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Методологічний концепт дослідження відображає взаємозв'язок методологічних підходів на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та методико-технологічному рівнях.

На філософському рівні методології аналізуються принципи пізнання і розробляється категоріальний апарат дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Загальнонауковий рівень методології дозволяє дослідити загальнонаукові концепції, які характеризують професійну підготовку майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Конкретно-науковий рівень методології дозволяє описати методи та принципи дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Методико-технологічний рівень методології спрямовується на вибір процедур, які дозволяють отримати емпіричний матеріал щодо результатів професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Методологічним орієнтиром стають основні положення системного, діяльнісного, аксіологічного, компетентнісного, особистісно-зорієнтованого та модульного методологічних підходів.

Застосування системного підходу дозволяє розглянути професійну підготовку майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами як систему та складне та багатофакторне структурне утворення, що складається з навчально-виховної діяльності викладачів і навчальної діяльності студентів.

Діяльнісний підхід дозволяє розглянути основні компоненти діяльності викладачів і студентів з єдиних методологічних позицій і тим самим розкрити природу їхньої взаємодії; вивчити особливості діяльності всіх учасників педагогічного процесу через проекцію загальних концептуальних положень теорії діяльності на педагогічну галузь; визначити основні чинники розвитку особистості майбутніх психологів; визначити процес навчання майбутніх фахівців як неперервну зміну різних видів навчально-виховної роботи; побудувати педагогічний процес відповідно до оволодіння структурними компонентами взаємодії з маргінальними соціальними групами (мета, мотиви, дії, аналіз досягнутих результатів та ін.).

Реалізація аксіологічного підходу спрямована на визначення змістовно-процесуальних особливостей професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, забезпечити вибір форм, методів і засобів взаємодії при організації освітнього процесу, який повинен будуватися на ціннісних засадах.

Реалізація компетентнісного підходу в системі професійної підготовки майбутніх психологів передбачає поступову переорієнтацію з трансляції необхідного набору знань на формування професійної компетентності, яка дозволить випускнику здійснювати ефективно взаємодію з маргінальними соціальними групами в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного та інформаційно-комунікаційного насиченого простору. Підвищення якості професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у контексті компетентнісного підходу дозволяє: посилити прикладну і професійну спрямованість навчання за рахунок теоретичної і практичної підготовки; збільшити частку дисциплін за вибором для більш повного ознайомлення студентів з особливостями взаємодії з маргінальними соціальними групами; збільшити години на самостійну роботу і використання сучасних засобів контролю за її проведенням; застосовувати сучасні педагогічні та інформаційні технології, які сприяють наближенню навчальної діяльності до майбутньої взаємодії з маргінальними соціальними групами; розробити нові професійнозорієнтовані дисципліни та їх навчально-методичне забезпечення; модернізувати існуючу методiku навчання тощо.

Особистісно-зорієнтований підхід у контексті професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами дозволяє: спрямувати навчальний процес з професійнозорієнтованих дисциплін на розвиток особистості майбутнього психолога; зосередити зусилля викладачів на формування у майбутніх психологів готовності до взаємодії з маргінальними соціальними групами; акцентувати увагу на суб'єктній ролі студента в освітньому процесі підготовки майбутніх психологів; створити умови для самореалізації і саморозвитку особистості майбутнього психолога.

Модульний підхід у навчанні майбутніх психологів дозволяє спрямувати на поетапне оволодіння ними здібностями до взаємодії з маргінальними соціальними групами, врахувати когнітивні та особистісні характеристики таких фахівців і реалізувати їх при вирішенні певних дидактичних завдань, а також закласти у студентів орієнтовну основу й алгоритм виконання професійних дій майбутніх психологів при взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Теоретичний концепт дослідження передбачає визначення основних дефініцій освітянської складової професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; з'ясування наукового тезаурусу спеціальної складової професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; розуміння структури готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, яка формується у закладах вищої освіти; виявлення педагогічних умов ефективної професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Методичний концепт дослідження передбачає навчально-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, перевірку ефективності організаційно-методичних засад професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Методи дослідження. Для виконання поставленої мети та розв'язання завдань дослідження використовувалися такі методи: *теоретичні*: аналіз, компаративний аналіз, ретроспективний аналіз, синтез, порівняння, контент-аналіз нормативних документів щодо професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, вивчення власного досвіду викладацької діяльності – з метою з'ясування стану розробленості проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; систематизація та узагальнення – з метою теоретичного обґрунтування структурних компонентів готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; абстрагування та класифікація – для визначення критеріїв, показників і характеристики рівнів сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; проектування – з метою розроблення концепції професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; моделювання та узагальнення – для розроблення навчально-методичної системи професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними

групами; *емпіричні*: спостереження, анкетування, тестування, педагогічний експеримент – з метою експериментальної перевірки ефективності розробленої системи професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; *статистичні* методи, зокрема *t*-критерій Стьюдента та факторний аналіз, для кількісного та якісного аналізу з використанням розробленої комп'ютерної програми результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягатиме в тому, що:

вперше науково обґрунтовано теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; розроблено та експериментально перевірено модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що увібрала цільовий, організаційно-технологічний та критеріально-оцінювальний блоки навчально-методичного забезпечення та педагогічних умов такої підготовки (змістове наповнення професійно зорієнтованих дисциплін із урахуванням специфіки взаємодії з маргінальними соціальними групами діяльності; використання у процесі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами інтерактивних методів та прийомів навчання; інтеграція теоретичної, практичної та науково-дослідної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у процесі проведення практик та організації науково-дослідної роботи студентів; ціннісно-смилова спрямованість майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; поетапність процесу формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами); представлено авторське трактування понять «професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами» та «готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами»; теоретично обґрунтовано структурні компоненти готовності (мотиваційний, когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний, соціально-професійний) майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами;

– *уточнено* сутність понять «формування професійної компетентності майбутніх психологів», «взаємодії з маргінальними соціальними групами», «готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами», «професійна соціальна взаємодія»; критерії (мотиваційний, когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний, соціально-професійний), показники та рівні (низький, середній, високий) готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами;

– *удосконалено* змістове наповнення навчальних дисциплін «Психологія соціальних зв'язків», «Загальна психологія», «Соціальна психологія» та «Вікова психологія», «Педагогічна психологія»; педагогічну діагностику з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій рівнів сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; професіограму майбутніх психологів;

– *подальшого розвитку* набули наукові положення про організацію

професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в умовах сучасної парадигми вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблено і впроваджено організаційно-методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами: монографія «Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами»; спецкурс «Навчання взаємодії з маргінальними соціальними групами»; збірка навчально-методичних комплексів спецдисциплін для студентів спеціальності «Психологія»; «Підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами: методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з спецдисциплін»; методичні рекомендації «Дипломні роботи: тематика, керівництво підготовкою, захист та оцінювання»; курс лекцій «Психологія соціальних зв'язків»; навчально-методичний посібник «Методичні матеріали до виробничої практики студентів-психологів», методичні рекомендації «Організація навчально-методичної роботи в університеті».

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку за спеціальністю 053 «Психологія».

Загальна гіпотеза дослідження передбачає, що професійна підготовка майбутніх психологів до соціальної взаємодії з різними категоріями населення буде ефективною, якщо її зміст і технології спрямовуватимуться на оволодіння знаннями і вміннями для застосування соціальних зв'язків під час професійної діяльності, що передбачає забезпечення постійної взаємодії компонентів педагогічної освіти; якщо вона здійснюється на основі інтенсифікації процесів інтегрування, варіативності й саморозвитку.

Загальну гіпотезу дослідження конкретизовано частковими.

1. Ефективність теорії і методики підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами зумовлюється її орієнтацією на випереджувальний підхід в оволодінні інноваційними знаннями з урахуванням світових тенденцій, прогресивних ідей зарубіжного досвіду, вітчизняних традицій і перспективних потреб у розвитку професійної освіти.

2. Науково обґрунтоване використання навчально-дидактичних прийомів професійної взаємодії, що передбачають реалізацію соціально-професійних умінь, справляє значний позитивний вплив на якість підготовки майбутніх психологів до їх взаємодії з маргінальними соціальними групами.

3. Формування професійних показників майбутнього фахівця в умовах закладу вищої освіти має розглядатись як складова його базової підготовки.

4. Професійна взаємодія фахівців, що готуються в умовах закладу вищої освіти, має формуватися на основі моделі, котра визначає умови здійснення процесу навчання.

5. Зміст, форми та методи професійної підготовки мають бути спрямованими на формування показників, сукупність яких визначає готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Основні концептуальні положення, рекомендації, навчально-методичні матеріали **впроваджені** в навчально-виховний процес: в Київському інституті соціальних та культурних зв'язків імені княгині Ольги (довідка № 1078 від 25.12.2011 р.), Київському міжнародному університеті (довідка № 696 від 19.06.2019 р.), ПВНЗ «Інститут екології економіки і права» (довідка № 579 від 17.12.2019 р.), Класичному приватному університеті (довідка № 15/01 від 21.01.2020 р.), Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/99 від 31.01.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. У спільній публікації [19] автор проаналізував вплив окресленого дидактичного інструментарію на якість підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в закладах вищої освіти та розкрив сутнісні характеристики змістової компоненти семінарських занять.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено й обговорено на науково-практичних конференціях, зокрема міжнародних: «Вища професійна підготовка майбутніх фахівців: вимоги євроінтеграції» (Ялта, 2011 р.); «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2012 р.); «Професійна підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору» (Ніжин, 2012 р.); «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання» (Київ, 2012 р.); «Професійна підготовка студентів – освітня складова суспільного розвитку» (Київ, 2012 р.); «Сучасні проблеми підготовки майбутніх фахівців в умовах євроінтеграційного процесу» (Київ, 2013 р.); «Підготовка фахівців у вищій школі: крок в Європу» (Київ, 2015 р.); «Методи навчання у підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами» (Київ, 2017 р.); «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології XXI ст.» (Львів, 2018 р.); «Інноваційні методи та технології підготовки фахівців соціальної сфери» (Київ, 2018 р.).

Кандидатська дисертація на тему: «Моральне виховання учнів початкових класів шкіл-інтернатів засобами народної педагогіки» зі спеціальності 13.00.01 – теорія та історія педагогіки була захищена 1999 року в Інституті проблем виховання АПН України. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження увійшли в основу 46 наукових і навчальних публікацій, з них: 1 одноосібна монографія, 1 одноосібний навчально-методичний посібник, 22 статті у наукових виданнях, з них 17 одноосібних у фахових виданнях України, 5 у зарубіжних періодичних виданнях (1 з них у співавторстві), 12 одноосібних статей і тез у збірниках матеріалів конференцій та інших видань, 6 одноосібних методичних рекомендацій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотації українською й англійською мовами, вступу, чотирьох розділів, списку використаних джерел (408 найменувань), 3 додатка. Загальний обсяг дисертації становить 455 сторінок, серед них 399 сторінок основного тексту. Дисертація містить 26 таблиць та 8 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження обраної проблеми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, концепцію дослідження; розкрито методи дослідження, його наукову новизну, практичне значення; подано інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації та структуру і обсяг дисертації.

У *першому розділі* «**Теоретичні та методологічні аспекти професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами**» проаналізовано базові теоретичні поняття дослідження. Розкрито науково-методологічні аспекти підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами та представлено особливості професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в закладах вищої освіти.

У розділі проаналізовано базові поняття дослідження, що розкривають сутність і специфіку підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

У дисертації поняття «маргінальність» визначається як особливий стан особи, що характеризується об'єктивними або суб'єктивними змінами її соціального статусу, наслідком чого є розрив соціально корисних зв'язків із референтною групою, криза самоідентифікації, відчуження особи, дезадаптованість до нових умов життя, у результаті чого індивід опиняється між двома або більше соціальними групами, у жодній з яких він не є її повноправним членом. До маргінальних груп відносять бездомних, алкоголіків, наркоманів, токсикоманів, психічно хворих, членів неблагополучних сімей, раніше судимих, безробітних, волоцюг, жебраків, іноземців-нелегалів, ув'язнених тощо. Існування маргінальних груп пов'язане з невирішенням соціальних проблем. У силу самоізоляції маргінальних груп, нестандартного способу їхнього життя виконання соціального контролю за ними ускладнене.

Теоретичний аналіз обраної проблеми у педагогічній теорії показав, що взаємодія психолога з маргінальними соціальними групами неперервно пов'язана із соціальною взаємодією та соціальними інтересами. Взаємодія соціальна – це процес впливу індивідів, соціальних груп, інститутів або спільностей один на одного в ході реалізації інтересів, яка може виражати залежність між двома або декількома соціальними явищами й ознаками цих явищ. Опосередкованими елементами цієї залежності виступають ситуаційні фактори або особистісні особливості індивідів, а також прийнята суспільством система інституційних соціальних норм і засобів соціального контролю, що накладає визначені обмеження на характер соціальних дій і взаємодій людей.

Проведений науковий пошук уможливив висновок, що професійну взаємодію з маргіналами аналізують за її основними різновидами: горизонтальна – вертикальна; зовнішня – внутрішня; висхідна – низхідна; індивідуальна – колективна; вимушена – добровільна.

Аналіз термінологічного апарату професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами дав можливість

уточнити сутність основних понять дослідження: «взаємодія з маргінальними соціальними групами: це є допомога психологів-професіоналів індивідам і групам індивідів, які переслідують певні позитивні соціальні цілі в конкретних умовах місця і часу»; «професійна взаємодія психолога з маргінальними соціальними групами – це взаємодія професіоналів і груп професіоналів, які переслідують соціальні цілі в конкретних умовах професійної діяльності для підкріплення соціальних норм і засобів, набутих під час навчання у закладі вищої освіти, що спрямовані на надання допомоги маргінальним соціальним групам».

Проведений аналіз досліджуваної проблеми дає змогу стверджувати, що професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з кризовими групами населення обумовлена як змістом професійної освіти, так й індивідуальними особливостями майбутніх психологів.

Виявлено, що в умовах безперервно зростаючих можливостей доступу до професійної освіти за допомогою сучасних інноваційних технологій, а також різноманітної базової інформації перед сучасним фахівцем усе очевиднішою постає необхідність не просто володіти знаннями, а вміти налагоджувати соціальну взаємодію. Це є новою стратегією у напрямі підготовки психолога до професійної діяльності в умовах безперервно зростаючого доступу до вищої освіти.

Доведено, що ціннісно-сміслова спрямованість на професію як сукупність сталих глибоко усвідомлених та осмислених мотивів і прагнень творчої високоякісної професійної педагогічної діяльності виступає суттєвим стимулом щодо професійного самовдосконалення майбутніх психологів і є провідним чинником, що зумовлює його модальність.

Не менш важливою є актуалізація особистісних смислів і цінностей майбутніх психологів щодо власної професійної діяльності із подальшим їх переосмисленням, а також налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачами і студентами, в якій відбувається обмін особистісними смислами.

При цьому професійний розвиток майбутнього психолога нами розглядається як особливий вид внутрішньої діяльності, спрямованої на виникнення і здійснення ціннісно-орієнтаційного досвіду професіоналізації. Варто звернути увагу на три основні складові цієї категорії, а саме: мотиваційна основа (спрямованість на особистісно-професійний розвиток, пов'язаний з акцентуванням значущості мотивуючих тенденцій змін на основі цінності професійної реалізації); цільова основа (результат, який буде досягнуто завдяки особистісно-професійному розвитку); інструментальна основа (психологічні механізми саморегуляції, що забезпечують перетворення внутрішнього світу особистості і визначають специфіку професійної реалізації в дійсності).

Методологічним орієнтиром стають основні положення системного, діяльнісного, аксіологічного, компетентнісного, особистісно-орієнтованого та модульного методологічних підходів.

Професійна підготовка майбутнього психолога до взаємодії з маргінальними соціальними групами детермінована взаємозв'язком і взаємозумовленістю загального, особливого й одиничного. Як загальне – вона є складовою неперервної педагогічної освіти і передбачає врахування світових глобалізаційних тенденцій. Як

особливе – враховує специфіку взаємодії з маргінальними соціальними групами; як одиничне – досліджує взаємодію психолога з маргінальними соціальними групами.

Отже, професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами має бути системною, з поступовою переорієнтацією з трансляції необхідного набору знань на формування професійної компетентності, яка дозволить випускнику здійснювати ефективно взаємодію з маргінальними соціальними групами в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного та інформаційно-комунікаційного насиченого простору.

У другому розділі **«Концептуальні основи професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами»** проаналізовано особливості підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, подана сутнісна характеристика готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, критерії, показники та рівні готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, теоретично обґрунтована модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

До структури професійної компетентності майбутніх психологів, що формується у закладах вищої освіти, належать мотиваційний, когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний, соціально-професійний компоненти, які мають взаємозалежний та взаємопов'язаний характер, завдяки чому й забезпечується формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Мотиваційний компонент готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формується у закладах вищої освіти, характеризується наявністю професійної спрямованості особистості, яка впливає на вибір професії, стимулює пізнавальний інтерес студентів під час навчання, професійну активність після його закінчення та виявляється в інтеграції мотиваційних утворень та вольових якостей.

Когнітивно-навчальний компонент готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формується у закладах вищої освіти, характеризується комплексом соціально-гуманітарних, фундаментальних та професійних знань й дослідницьких умінь та навичок, які в сукупності забезпечують певний рівень пізнавальної (когнітивної) активності, розумової працездатності, здатності до сприйняття інформації, її аналізу й узагальнення, здатності до логічних суджень.

Процесуальний компонент готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формується у закладах вищої освіти, відображає ступінь здатності майбутніх психологів до здійснення ефективної професійної діяльності, становить обсяг необхідних професійних умінь та навичок психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Комунікативний компонент готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формується у закладах вищої освіти,

характеризує емоційно-ціннісний вектор розвитку особистості, визначає рівень здатності до комунікації.

Соціально-професійний компонент готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формується у закладах вищої освіти, передбачає розвиток комплексу професійнозначущих особистісних якостей майбутніх психологів, які у психології об'єднуються поняттям «риси характеру». До професійно важливих якостей майбутніх психологів належать здатність до емпатії, лідерські якості та конфліктостійкість.

У процесі дослідження з'ясовано, що важливе значення у професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами має засвоєння педагогічних дисциплін, провідною серед яких є курс «Соціальна педагогіка». Цей предмет покликаний закласти підвалини педагогічної компетентності, гуманістичної спрямованості, готувати їх до організації взаємодії з маргінальними соціальними групами, створити умови для перетворення студента на суб'єкта особистісного й професійного зростання. У викладанні необхідно забезпечити мотиваційну спрямованість, проблемність і використання інтерактивних методик через залучення студентів до активної, творчої навчально-пошукової діяльності під час лекційних, семінарських занять, самостійної роботи.

У процесі дослідження було зроблено висновок, що реалізації поставлених завдань сприятиме системному залученню студентів до науково-дослідної роботи на різних ланках освітнього процесу ЗВО: у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін, у позааудиторній роботі, під час педагогічної практики тощо.

Встановлено, що формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами як тривалий поступальний процес передбачає цілісну послідовність навчально-виховних впливів, що забезпечують поступовий розвиток цієї готовності у студентів – майбутніх психологів. З позиції цілеспрямованого поетапного формування розумових дій, що перебувають в основі процесу самовдосконалення, розвиток готовності до взаємодії з маргінальними соціальними групами проходить кілька етапів, причому кожен попередній готує до наступного, зумовлюючи перехід на вищий рівень розвитку цієї готовності. Поступове ускладнення навчального матеріалу і навчально-виховних завдань забезпечує формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами за висхідною, коли кожне нове знання, уміння спирається на попереднє і зумовлюється ним.

У процесі дослідно-експериментальної роботи виокремлено педагогічні умови, що впливають на ефективність підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, а саме: змістове наповнення професійнозорієнтованих дисциплін із урахуванням специфіки взаємодії з маргінальними соціальними групами; ціннісно-сміслова спрямованість майбутніх психологів на забезпечення взаємодії з маргінальними соціальними групами; інтеграція теоретичної, практичної та науково-дослідної підготовки майбутніх психологів у процесі проведення практик та організації науково-дослідної роботи студентів; використання у процесі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами

інтерактивних методів та прийомів навчання; поетапність процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. З урахуванням теоретичних засад дослідження, що забезпечують ефективність підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, уможливилось теоретичне обґрунтування моделі, яка є схематичним способом відтворення процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

В основі задуму концепції теза про те, що необхідність професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти як нової педагогічної системи, обумовлена потребою ринку праці у фахівцях певного профілю, має ґрунтуватися на основі етапності її розробки, з конкретизацією вимог до системи вищої освіти з боку суспільства, професійного співтовариства й учасників освітнього процесу, з обґрунтуванням змісту професійної діяльності майбутнього психолога та його професійних якостей, визначенням компонентів готовності професійної діяльності, впровадженням отриманих характеристик у навчальний процес у формі моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Задум концепції розвивається у концептуальних положеннях, які розкривають її мету, правові основи, місце в теорії педагогіки й системі міждисциплінарного знання, методологічні підходи до проектування системи професійної підготовки.

На основі методу моделювання було розроблено модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що утворюється на базі взаємодії трьох підсистем (блоків) та підпорядкованих ним елементів (рис. 1)

Взаємодія цих блоків у загальному освітньому процесі ЗВО забезпечить постійний цілеспрямований і послідовний вплив на студентів різноманітних взаємопов'язаних, взаємодоповнювальних форм, методів і прийомів роботи. Розподіл процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами на блоки ми розглядаємо як умовний, такий, що вможливорює теоретичний аналіз, оскільки компоненти системи взаємозумовлені, впливають і продовжують один одного.

Перший блок – цільовий, що визначає *мету, чинники, методологічні підходи* (системний, діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований, модульний) та *завдання* професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формуються у закладах вищої освіти.

Окремою підсистемою в моделі є організаційно-технологічний блок, який відображає реалізаційну складову спільної освітньої діяльності викладача, студента й групи, містить організаційно-методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти, а саме: *зміст* (гносеологічно-аксіологічна підготовка, операційно-технологічна діяльність, розвиток професійно-смыслового потенціалу майбутнього

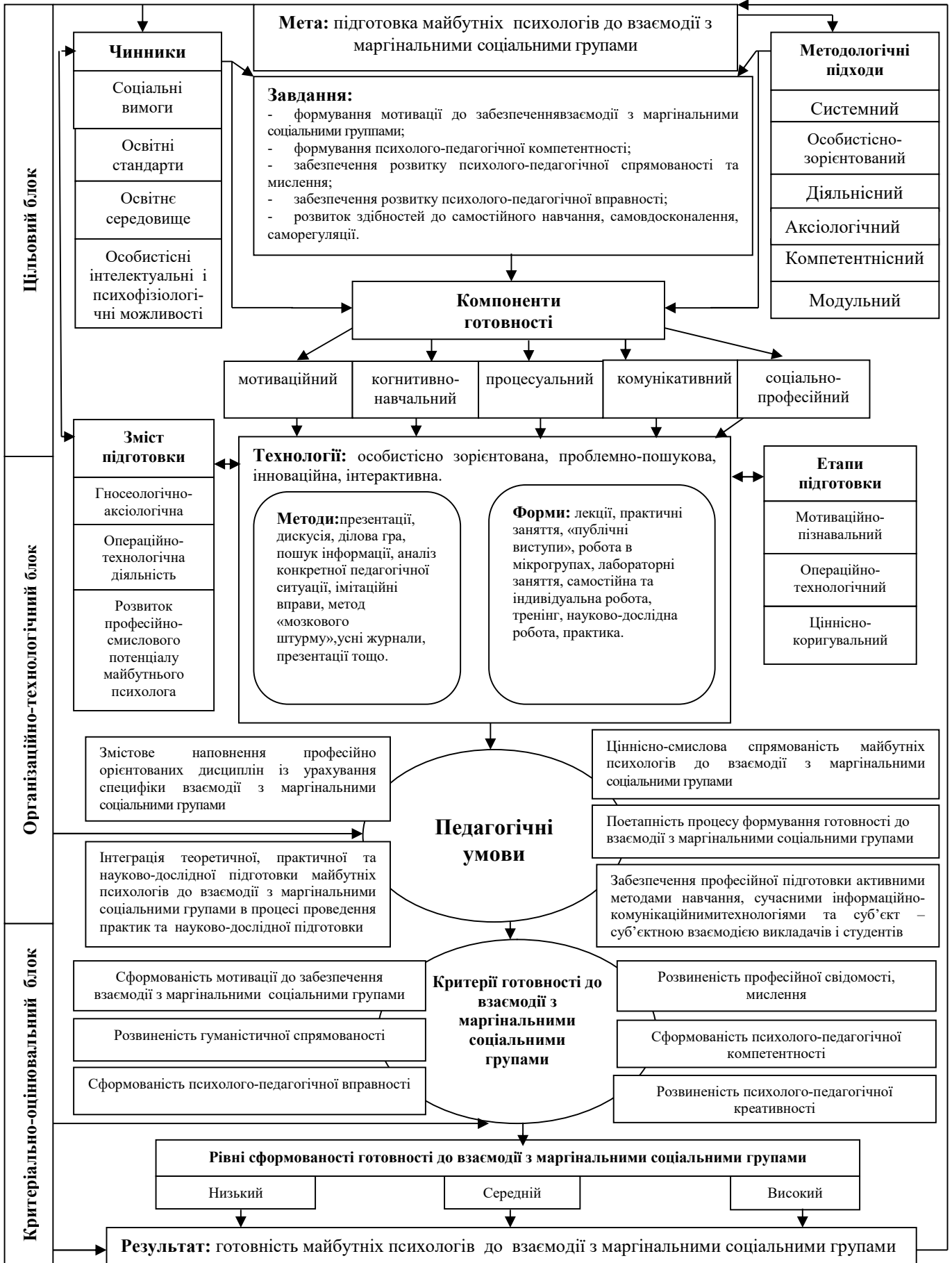

Рис. 1. Модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами

психолога); *технології* (особистісно зорієнтована, проблемно-пошукова, інтерактивна, контекстне навчання), *інноваційні форми, методи та прийоми* (підготовка і захист проектів, дискусія, ділова гра, аналіз конкретної педагогічної ситуації, імітаційні вправи, метод «мозкового штурму»; лекції, практичні заняття, «публічні виступи», самостійна та самостійна та індивідуальна робота, педагогічна практика); *педагогічні умови та етапи*: (мотиваційно-пізнавальний, операційно-технологічний, ціннісно-коригувальний).

Критеріально-оцінювальний блок моделі містить діагностичний інструментарій, *критерії* сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, на основі яких визначається їх рівень – високий, середній, низький. Результатом професійної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти є готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, їх професійні та особистісні якості, знання, вміння, навички, досвід.

Крім означених елементів професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти, її модель передбачає наявність чітких прямих та зворотних субординаційних та координаційних відношень між собою.

У *третьому розділі «Організаційно-методичний супровід професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами»* розкрито зміст професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, описані педагогічні технології професійної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти, деталізовано форми та методи професійної підготовки майбутніх психологів та етапи процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Професійна підготовка у вітчизняній педагогічній літературі розглядалася за такими напрямками: сутність і компонентний склад підготовки; її організаційні форми і види; основні підходи до проблеми. Проведене дослідження дало змогу виявити сутність професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами та її тенденції у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії і практиці.

Підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами передбачає наповнення навчальних дисциплін психологічного спрямування змістовим матеріалом, що дозволяє підготувати студентів до встановлення соціальної взаємодії з кризовими групами населення в умовах закладу вищої освіти; систему інтерактивних занять, які сприяють збудженню інтересу до майбутньої професії, дають можливість уявити зміст роботи за майбутнім фахом, переконатися в професійній придатності, побачити застосування, наприклад, соціально-професійних методів у майбутній діяльності; розкрито зміст занять із навчання студентів взаємодії з кризовими групами населення; визначено змістове наповнення дисциплін з урахуванням професійних вимог до майбутнього психолога, відображених у нормативних документах (стандарті) і на основі власного досвіду підготовки до використання знань у майбутній діяльності, які мають за мету

формування базових професійних компетенцій у студентів курсів першого-другого, третього-четвертого та першого курсу (магістратура); зміст заняття із навчання студентів соціальної взаємодії.

Охарактеризовано педагогічні технології, що визначили стратегію організації освітнього процесу підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти. До таких технологій належать особистісно зорієнтована, проблемно-пошукова, інноваційна та інтерактивна.

Доцільним є розроблення комплексу самостійних творчих завдань, які мають на меті актуалізацію, використання в нестандартних умовах знань, здобутих під час вивчення питань з теорії соціальної педагогіки; формування ціннісних орієнтацій та установок; встановлення професійної самооцінки та вироблення власного ідеалу, розширення власної «Я-концепції». Визначено змістове наповнення дисциплін з урахуванням професійних вимог до майбутнього психолога, відображених у нормативних документах (стандарті) і на основі власного досвіду підготовки до використання знань у майбутній діяльності.

Обґрунтовано традиційні та інноваційні методи викладання лекцій, що сприяли формуванню когнітивно-навчального, мотиваційного, процесуального компонентів готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формуються у закладах вищої освіти: метод наочності, пояснювально-ілюстративний, діалогічний. Рекомендовано прийоми активізації уваги студентів на лекційних заняттях.

Запропоновано систему роботи викладача з розробки, організації та проведення інтерактивних занять, які мають на меті формування базових професійних компетенцій у студентів першого-другого, третього-четвертого та п'ятого курсів навчання. На власному прикладі викладача-практика розкрито зміст занять із навчання студентів взаємодії з кризовими групами населення.

Серед інтерактивних методів проведення семінарських занять, які сприяли формуванню готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, застосовувались такі як: семінар запитань та відповідей із подальшим їх обговоренням, семінар-конференція, семінар-дискусія. Варіанти проведення семінарських занять були: метод «круглого столу», техніка «Сніжний ком», кейс-метод, методика «Займи позицію», «Дерево рішень», метод «мозкової атаки», метод портфоліо.

Успішне формування професійної готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами ґрунтується також на виробленні в них потреби у постійному професійному самовдосконаленні, самоосвіті, вміння керувати особистим удосконаленням і вдосконаленням інших, розвивати свої розумові здібності, систематично поповнювати знання, використовувати новітні досягнення психолого-педагогічної науки. Тобто, замість того, щоб давати студентові готові педагогічні рецепти, слід правильно зорієнтувати його в самостійних пошуках шляхів професійного становлення, допомагати йому засвоїти думку про необхідність поєднання самовдосконалення зі зростанням професійної майстерності.

Найбільшою мірою розв'язанню цього завдання сприяє проходження студентами різних видів практики, які є частиною педагогічного процесу закладу вищої освіти, невід'ємною і важливою складовою їхньої фахової підготовки, в процесі якої теоретичні знання переходять на «мову практичних дій, практичних ситуацій, тобто стають засобом розв'язання практичних завдань». Це творча лабораторія, де студенти набувають першого досвіду взагалі та досвіду розв'язання ситуацій зокрема, у них формуються і вдосконалюються професійні вміння.

Дослідження переконує, що поєднання спрямованості студентів на професійну діяльність завдяки ознайомленню їх зі зразками високоякісної професійної праці (вивчення передового досвіду, перегляд відеоматеріалів, участь у творчих зустрічах із провідними психологами, спілкування з практичними психологами тощо), з вимогами до особистості й професійної діяльності психологів, з провідними способами підвищення ефективності професійної діяльності є виміром особистісної представленості у ній психолога.

Практика як багатофункціональний, інтегративний механізм сприяла цілісному становленню особистості майбутнього психолога, зокрема розширюються та поглиблюються, узагальнюються та систематизуються знання, набуті під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін; виробляються вміння творчо застосовувати знання у власній професійній діяльності; формуються професійно-педагогічні якості, без яких неможливо успішно організувати професійну діяльність; виробляються необхідні виховні вміння та навички; підвищується загальний рівень майстерності та техніки.

Аналіз досліджень, спрямованих на змістовно-методичне забезпечення професійно-педагогічної підготовки майбутнього психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у ЗВО, дав змогу виокремити основні етапи процесу формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в закладах вищої освіти: *I – мотиваційно-пізнавальний етап*. Цей етап роботи пов'язаний з формуванням теоретичної компетентності студентів з проблем взаємодії з маргінальними соціальними групами і охоплює період ознайомлення з основними поняттями, що становлять підсумок психолого-педагогічних знань із досліджуваної проблеми. Студенти мають засвоїти основні категорії та поняття з проблеми взаємодії з маргінальними соціальними групами; *II – операційно-технологічний етап*. На цьому етапі студенти навчаються виокремлювати найбільш значущі чинники, ситуації, які можуть стати причиною порушення етики взаємодії з маргінальними соціальними групами; оволодівають навичками інтерпретації отриманих даних при використанні психолого-педагогічної діагностики, педагогічного спостереження, навичками опису відповідної ситуації, оскільки від цього залежить розуміння й осмислення відповідного явища студентом, правильність прийнятого рішення щодо вибору засобів і методів коригування поведінки при взаємодії з маргінальними соціальними групами; навчаються пояснювати проблемну ситуацію за допомогою психолого-педагогічних засобів, висувати припущення про ймовірні зв'язки між значущими в даній ситуації чинниками (суб'єктивними та об'єктивними). Головним результатом другого етапу є набуття вмінь ставити мету, відбирати методи та прийоми взаємодії з

маргінальними соціальними групами, проводити, аналізувати й оцінювати власний стиль взаємодії з маргінальними соціальними групами; *III – ціннісно-коригувальний етап*. Студенти опановують різні способи, прийоми, засоби вивчення і розуміння учнів, удосконалюють здібності (уміння) накопичувати інформацію про кожну особистість, прогнозувати й проектувати подальший розвиток особистості; вчать оволодівати методами пізнання індивідуальних особливостей і можливостей, коригувати способи застосування їх на практиці залежно від завдань дослідження. На цьому етапі також відбувається засвоєння студентами навичок культури спілкування, навичок адекватного оцінювання, умінь виявляти педагогічний такт у роботі (ці якості формуються у студентів на практичних заняттях – тренінгах, ділових іграх тощо).

Для формування професійної спрямованості в студентів, підвищення в них рівня мотивації до аудиторної та самостійної роботи над матеріалами практичних занять, до засвоєння матеріалу, поглиблення знань доцільно використовувати інтерактивні методи навчання із застосуванням прикладних завдань і міжпредметних зв'язків, що активізують пізнавальну діяльність студентів, бажання самостійно підвищувати свій професійний рівень, сприяють формуванню професійної спрямованості, розвитку професійно-ділових якостей уже на першому-другому курсах навчання, що на третьому-четвертому та п'ятому-шостому курсах підвищує якість професійної підготовки фахівців, які спроможні конкурувати на ринку праці.

До професійно важливих якостей випускника закладу вищої освіти, що є показниками професійної готовності і які мають формувати й розвивати викладачі спеціальних дисциплін, ми відносимо: професійну спрямованість; рівень знань, умінь і навичок їх застосування в процесі розв'язання практичних професійних завдань; творче мислення; навички самоосвіти, професійного спілкування, публічного виступу, науково-дослідної роботи, педагогічної діяльності; комунікабельність; відповідальність; самооцінку.

Професійна підготовка потребує науковості в навчанні. Вона спирається на закономірний зв'язок між змістом науки й навчальної дисципліни. Науковість у професійній підготовці передбачає ознайомлення студентів-психологів із науковими фактами, поняттями, закономірностями, теоріями основних розділів психологічної, педагогічної та соціальної науки.

У четвертому розділі «Результати дослідно-експериментальної роботи з професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами» досліджено ефективність моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що визначалася динамікою рівнів (високого, середнього, низького) сформованості компонентів професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп за відповідними критеріями.

Аналіз результатів експерименту засвідчив ефективність розробленої та науково обґрунтованої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Виявлено рівні сформованості професійної готовності студентів закладів

вищої освіти до взаємодії з маргінальними соціальними групами, виокремлено показники та розроблено критерії оцінювання. У процесі розробки критеріїв оцінювання враховано основні чинники, що відіграють важливу роль у процесі формування складових показників професійних компетентностей: зміст дисципліни, рівень підготовки студентів і психічні особливості сприйняття ними навчального матеріалу.

Окреслені критерії готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами функціонують на трьох рівнях, що визначають ступінь сформованості кожного критеріального компонента підготовки студента до взаємодії з кризовими клієнтами. Зазначено, що високий рівень зумовлений життєвим і ціннісним спрямуванням, високим рівнем знань і поінформованості про новітні технології, свідомим вибором майбутньої професії, повагою до себе й інших, уже на третьому курсі такий студент шукає роботу за фахом; середній рівень – поінформованість не завжди висока, але студент орієнтується в тому, де знайти потрібну інформацію з фаху і як її застосувати, для вирішення професійних завдань іноді потрібний консультант, добре вміє репродукувати знання й уміння, загальне ставлення до майбутньої професії позитивне; низький рівень – студент не завжди бажає застосовувати знання на практиці, щоб правильно вчинити в певній професійній ситуації постійно потребує підказки наставника, ставиться до роботи як до малоцінної та малозначущої діяльності.

Оцінка коефіцієнта мотивації до професійної готовності, успішності у навчанні (когнітивно-навчальна компетенція), процесуальна компетенція, комунікативна та соціально-професійна визначені за рівнями: високий, середній, низький. Рівні сформованості вмінь самостійної роботи: високий (творчий); середній (реконструктивний); низький (репродуктивний).

Результати аналізу робочих програм, планів та іншої методичної і навчальної літератури з різних фундаментальних дисциплін показали, що сучасне викладання спеціальних дисциплін у закладі вищої освіти здійснюється академічними курсами з використанням переважно (90 %) традиційних методів навчання. Недостатньою є кількість розроблених навчальних і навчально-методичних посібників зі спеціальних дисциплін, які мають прикладні професійно-соціальні завдання для аудиторної та самостійної роботи студентів. Це негативно позначається на рівні сформованості професійної готовності студентів усіх курсів, породжує в них утилітарний підхід до вивчення спеціальних дисциплін.

Для формування високого рівня професійної готовності відповідно до висунутих концептуальних положень обґрунтовані та розроблені змістовно-методичні засади на прикладі спецдисциплін з використанням інтерактивних методів навчання, провідною метою яких в процесі ступеневого навчання у закладі вищої освіти є поетапне формування професійної готовності майбутнього випускника. Реалізація мети передбачає зміну технології навчання спеціальним дисциплінам у закладах вищої освіти, зокрема необхідно: наповнити академічний зміст спеціальних дисциплін професійно-соціальним спрямуванням, де курс лекцій з

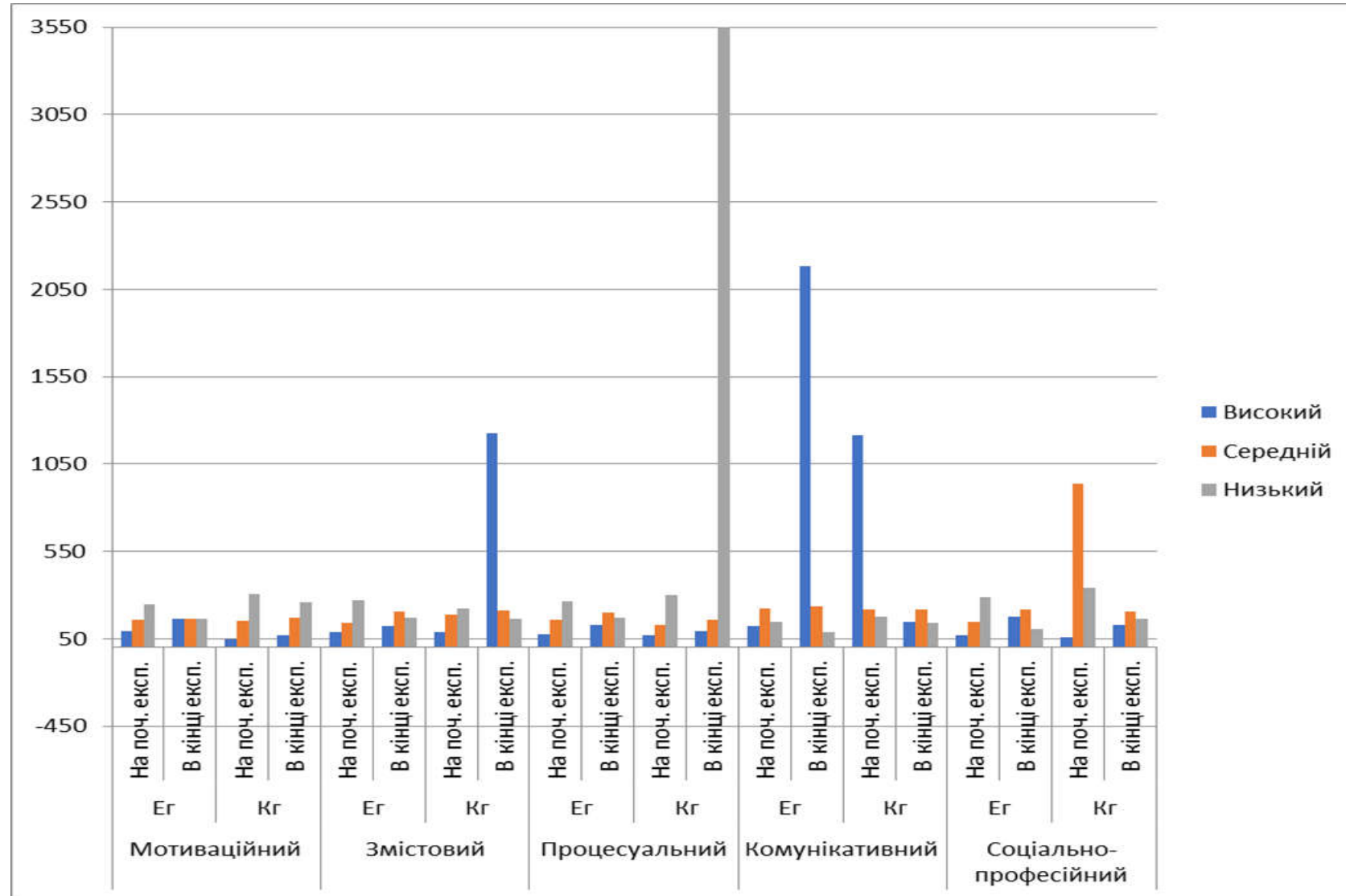

Рис. 2. Показники сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними групами

будь-якої дисципліни має бути професійно спрямованим на налагодження соціальної взаємодії; змінити роль викладача, перейти від авторитарної позиції до позиції співпраці, співтворчості, докорінно перебудувати процес навчання і виховання на основі взаємодії викладача й студента, щоб він базувався на активній творчій діяльності, пошуках, самоосвіті студента.

За розробленою моделлю процес формування студента до професійної діяльності поєднує три етапи:

- теоретичний, на якому сутність формування складових професійних показників полягає у визначенні в студентів мотиваційного рівня під час вибору професії, рівня вміння орієнтуватися в інформаційному матеріалі, самостійно опрацьовувати навчальний матеріал; формуванні вмінь самостійної роботи з навчальною та науковою літературою, вдосконаленні вміння раціонального відбору й аналізу інформації та формуванні мотивації навчальної діяльності студентів;

- навчально-моделювальний, на якому відбувається формування професійної готовності студентів до взаємодії з маргінальними соціальними групами шляхом перенесення у нові нестандартні навчальні ситуації, які максимально моделюють професійні;

- контрольний, на якому здійснюється перевірка рівня сформованих умінь за допомогою методів інтерактивного навчання, тестування.

У розробленій моделі професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами визначені основні ключові умови викладання спеціальних дисциплін та запропонована система роботи викладача з їх створення. До умов, яких має дотримуватися викладач, ми відносимо умови щодо змісту, організації та проведення лекцій, практичних занять, самостійної роботи студентів з використанням інтерактивних методів навчання. Особлива увага приділена визначенню та розв'язанню конфліктів, що виникають у процесі розв'язування завдань та спілкування студентів під час симуляційних та ігрових занять.

До взаємодії з маргінальними соціальними групами готують майбутніх психологів зі спеціальності 053 «Психологія». Така підготовка вирізняється своєю соціальністю, студенти готуються захищати інтереси індивіда, які тісно переплітаються з інтересами суспільства та держави. Формування знань зі встановлення та позитивного здійснення взаємодії з кризовими групами клієнтів, які опинилися в складній життєвій ситуації, включає педагогічні функції, способи та методи регулювання життєвого середовища, яке направлене на успішне включення особистості в життєвий простір. Здійснення практичними психологами у їхній професійній діяльності взаємодії з маргіналами на сьогодні необхідно розглядати як одну з вагомих справ у процесі розвитку людства.

Протягом педагогічного експерименту, який було спрямовано на формування в студентів готовності застосовувати соціально-професійні знання у взаємодії з різними представниками маргінальних груп, доцільним було використання високоякісної наочності, що містила потужний інформаційний потенціал, спрямований на позитивне ставлення до професії, спонукала практично включатися до різних типів допомоги клієнтам, які перебувають у складних життєвих

обставинах. Під час нашої роботи інформаційним вибухом для студентів стали: відеофільми «Бережи себе», «Алкогольний експеримент», «Влаштуй собі похмілля», «Збірник фільмів і програм про наркоманію», «10 причин, через які не варто пробувати наркотики», «Медична азбука паразитів людини: міф чи реальність», «Тюрми Америки» тощо. Особливо вразило студентів відвідування притулку для жінок, які зазнали насилля, і приватні співбесіди з ними, відвідування притулку для бездомних, спостереження за роботою працівників поліції під час затримання безхатків тощо. Ми віддавали перевагу найбруднішим реаліям життя, а не уявленням багатьох студентів про те, що всі житимуть нормально, тільки потрібно знайти підходящу роботу. Студенти відчули дискомфорт соціальної занедбаності кризових клієнтів.

Зазначимо, що деякі студенти відмовлялися консультувати окремих осіб. Побачивши це, ми почали використовувати їхні уявлення про загальнолюдські цінності, набуті під час навчання в школі та в сім'ї: доброта, щирість, дружба, підтримка; проводили паралель про негативні якості, такі як нещирість друзів, їхня зрада.

Готовність майбутніх психологів працювати з маргіналами багато в чому залежить від ставлення наставника-професіонала до своєї роботи, від професійного оточення та від ступеня мотивації. З цією метою перед першим експериментальним заняттям у ході викладання дисципліни «Вступ до спеціальності» ми використали метод заохочення: гра «Знайомство по колу», вправа «Усмішка по колу», гра «Комплімент». Усе це позитивно подіяло на першокурсників та переконало в необхідності допомоги всім людям без винятку.

Під час проведення педагогічного експерименту студенти контрольної групи переважно використовували ті знання, які мали, тобто безсистемні. На жаль, найчастіше вони не могли визначити свою позицію, відмовлялися від тлумачення соціального аспекту в ситуаціях. На питання «Де можуть ночувати безхатки?» ніхто не відповів. У студентів експериментальної групи були правильні відповіді: «У кожному місті є притулок для бездомних, як правило, вони знають про нього. Але ж чи хочуть вони там ночувати?». І далі – «Потрібно думати, як пояснити, що там можна помитися, виспатися, що це режим для тіла та духу».

Студенти з контрольної групи відзначали, що кожна людина має право на власну думку та власне життя, може їй так добре, вона звикла до таких запахів, їм не потрібна допомога, «люди є невдячними» і взагалі «я буду працювати у великій фірмі» тощо.

Студенти експериментальної групи доводили, що кожна людина «має право на повноцінне життя, і якщо хоч когось вони «визволять» з вулиці, то це вже буде перемога». І додавали: «Існує професійний Кодекс честі психолога».

У ході педагогічного експерименту, ми дуже уважно стежили за мовою кожного студента, проаналізували їхні вміння виступати перед аудиторією, вести індивідуальні бесіди. З усіх студентів (204 особи, що навчалися за експериментальною програмою) тільки 13 осіб упорались із цим завданням. Інші боялися виступати перед групою, відповідати на запитання викладача. Їм легше було висловлювати думки з місця. Після тривалих занять, а також завдяки

інтегративності навчання на першому курсі, насамперед, вивченню предмету «Ділова українська мова» ми спонукали студентів-першокурсників виступати за трибуною перед аудиторією. Багатьом це дуже важко вдавалося.

Студенти контрольної групи переважно не змогли відповісти на такі питання, не достатньо вміло використовували набуту інформацію, сформовані знання й уміння, відчували труднощі при перенесенні знань та умінь у нестандартній ситуації та не знали, де поповнити свої знання. Вони не усвідомлювали, що здобуті знання й уміння можуть бути використані в сучасних суспільних умовах кожен день. Зазначимо, що в середньому по двоє-четверо студентів з кожної контрольної групи намагалися змоделювати ситуації на основі інтеграції знань і вмінь.

Процес професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами на ґрунті нашого педагогічного експерименту сприяв оптимізації навчання через впровадження інноваційних методів, що забезпечило реалізацію принципів навчання, мотивацію майбутньої діяльності й актуалізацію її мети, оцінку рівня власної діяльності й активності самостійної роботи.

У викладанні дисципліни «Психологія праці» (третій курс) було дотримано принципу цілісності в професійній підготовці, принципу адаптації до процесу навчання. Це сприяло інтенсифікації навчання, стимулювало кожного студента до взаємодії з кризовими групами населення.

Використовуючи метод спостереження, який є методом педагогічного дослідження, ми не обмежувались лише описом фактів професійної підготовки студентів. Під час вивчення третьокурсниками цієї дисципліни ми спиралися на їх власний досвід роботи, адже кожний другий працював хоча б офіціантом, кур'єром, розповсюджувачем реклам, брав участь у мітингах, акціях. Студенти третього курсу вже цінують роботу, зароблені гроші. Вони також знають про негативні та позитивні сторони взаємин з працедавцем, тому із задоволенням вивчали курс.

Для здійснення взаємодії із маргінальними групами кожне підприємство має певний відсоток для працівників із кризових груп населення (як правило, два відсотки для інвалідів). У чому ж полягала складність психологічного підходу в праці? Наші студенти відвідали два підприємства, на котрих не виявили жодного інваліда. Ми поставили питання: чому роботодавці не беруть інвалідів? Відповідь зразу ж ми не просили дати. Студенти-психологи поспілкувалися з людьми з фізичними вадами, які жебракували в різних місцях Києва. Відповідь була одна – не хочуть брати, хоча місця є. Тоді на наступному семінарському занятті ми розтлумачили законодавство: інваліда дуже важко звільнити, поки він не напише заяву за власним бажанням. Не так багато людей з каліцтвом, які можуть у середньому та старшому віці витримати повний робочий день, психологічне напруження у зв'язку з неможливістю вчасно виконати роботу, а також вони часто хворіють. Усе це спричинює негативне ставлення роботодавця, особливо в сучасному ринковому суспільстві, до інвалідів, вони скоріше заплатять штраф, ніж будуть мати негативні наслідки від роботи інвалідів. Застосовуючи таким чином принцип «негативного досвіду», ми спонукали студентів по-новому подивитись на українське суспільство.

На початку експерименту студентів із високим рівнем сформованості когнітивно-навчального компонента було 17,16 %, після – 21,08 %, з низьким рівнем – 64,70 %, після – 37,25 %, тобто показники зросли, що свідчить про ефективність нашої роботи з підготовки психологів до соціальних зв'язків.

Порівнюючи результати професійної готовності студентів-психологів до здійснення взаємодії з маргінальними групами, ми з'ясували, що високий рівень зріс в експериментальній групі на 26,96 %, середній рівень – на 29,90 %, у контрольних групах також продовжилося зростання результатів навчання з професійної підготовки. Так, кількість студентів, що мають високий рівень сформованості процесуального компонента збільшилася до 45,31 %, середній рівень – до 38,73 %.

Рівень комунікативного показника в контрольній групі після третього курсу залишився майже без змін, але всі інші чотири показники сформованості підвищувались. Показник же в експериментальних групах зріс майже на 87,46 % на високому рівні сформованості і на низькому рівні змінився з 27,10 % на 19,63 % тому, що студенти перейшли на середній та високий рівні.

Значна частина студентів експериментальних груп, які мали високий рівень (8,94%) на початку експерименту, показали після експерименту відповідну динаміку сформованості соціально-професійного компонента – 20,10 %. У кінці експерименту в контрольних групах 12,15 % студентів володіли соціально-професійним показником готовності, на низькому рівні залишились 62,63 % студентів, які не брали участі в експерименті.

В експериментальних групах значно зросла кількість студентів, які мають високий рівень соціально-професійного компоненту: від 25,98 % до 96,54 %, на низькому рівні залишилось 36 студентів із 204, які брали участь в експерименті.

Як засвідчили показники, 54,90 % студентів експериментальної групи вільно володіють практичними навичками взаємодії з різними прошарками населення. У контрольній групі 28,97 % студентів показали високий результат сформованості соціально-професійного компонента.

Загалом підготовка фахівця – складний і багатоплановий процес, який потребує об'єднання знань, умінь і навичок науковців, викладачів усіх рівнів, які здійснюють навчання практичних психологів, осмислюють та узагальнюють набутий досвід.

У розділі досліджено ефективність моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що визначалася динамікою рівнів (високого, середнього, низького) сформованості компонентів професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп за відповідними критеріями.

Окреслені нами критерії функціонують на трьох рівнях, що визначають ступінь сформованості кожного критеріального компонента підготовки студента до взаємодії з кризовими клієнтами. Зазначено, що високий рівень сформованості в студента-психолога готовності до професійної діяльності зумовлений життєвим і ціннісним спрямуванням, високим рівнем знань і поінформованості про новітні технології, свідомим вибором майбутньої професії, повагою до себе й інших, уже на третьому

курсі такий студент шукає роботу за фахом; середній рівень – поінформованість не завжди висока, але студент орієнтується в тому, де знайти потрібну інформацію з фаху і як її застосувати, для вирішення професійних завдань іноді потрібен консультант, добре вміє репродукувати знання й уміння, загальне ставлення до майбутньої професії позитивне; низький рівень – студент не завжди бажає застосовувати знання на практиці, щоб правильно вчинити в певній професійній ситуації постійно потребує підказки наставника, ставиться до роботи як до малоцінної та малозначущої діяльності.

Для успішного впровадження запропонованої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в освітньому процесі закладів вищої освіти нами розроблено методичні рекомендації, навчальні посібники; видано монографію.

Аналіз результатів експерименту засвідчив ефективність розробленої та науково обґрунтованої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано розв'язання наукової проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти на основі формулювання теоретичних та методичних засад такої підготовки з обґрунтуванням авторської концепції, визначенням структури професійної готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що формується у закладах вищої освіти, створенням діагностичного інструментарію для оцінювання рівнів сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами та розробкою системи професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти.

Узагальнення результатів здійсненого дослідження дало підстави сформулювати такі висновки:

1. Теоретичний аналіз проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти засвідчив, що у наукових джерелах акцентується увага на необхідності подолання фрагментарного й вузькоспеціалізованого навчання у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Незважаючи на світовий досвід розвитку педагогічної освіти, саме професійна підготовка майбутнього психолога до взаємодії з маргінальними соціальними групами не набула цілісного, системного висвітлення.

З'ясовано, що передумовами розбудови системи професійної підготовки майбутнього психолога до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти України були соціальний запит на професійно підготовлених психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами і недостатня розробленість цього питання у педагогічній теорії та практиці; розробка у вітчизняній науці окремих аспектів особливостей взаємодії з маргінальними соціальними групами та відсутність її системного, теоретичного і методологічного

обґрунтування щодо особливостей професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; необхідність модернізації професійної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти і нерозробленість моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; усвідомлення майбутніми психологами необхідності підвищення рівня готовності до взаємодії з маргінальними соціальними групами та недостатня розробленість організаційно-методичних засад підготовки студентів до її забезпечення.

Зроблено висновок, що професійна підготовка майбутнього психолога до взаємодії з маргінальними соціальними групами детермінована взаємозв'язком і взаємозумовленістю загального, особливого й одиничного. Як загальне – вона є складовою неперервної педагогічної освіти і передбачає врахування світових глобалізаційних тенденцій. Як особливе – враховує специфіку взаємодії з маргінальними соціальними групами; як одиничне – досліджує взаємодію психолога з маргінальними соціальними групами.

2. Проблема підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами ще не була предметом спеціальних педагогічних досліджень, саме тому, в основу визначення її сутності і змісту нами було покладено теоретичний та структурний аналіз базових понять «взаємодія», «соціальна взаємодія», «професійна соціальна взаємодія», «взаємодія з маргінальними соціальними групами» й охарактеризовано один з аспектів теоретичних основ професійної підготовки майбутніх психологів до такої взаємодії.

Проаналізовано сутність основних дефініцій з проблеми дослідження, а саме:

- «взаємодія соціальна – це процес впливу індивідів, соціальних груп, інститутів або спільностей один на одного в ході реалізації інтересів. Така взаємодія може виражати залежність між двома або декількома соціальними явищами й ознаками цих явищ. Опосередкованими елементами цієї залежності виступають ситуаційні фактори або особистісні особливості індивідів, а також прийнята суспільством система інституційних соціальних норм і засобів соціального контролю, що накладає визначені обмеження на характер соціальних дій і взаємодій людей»;

- «взаємодія психолога з маргінальними соціальними групами – це допомога психологів-професіоналів індивідам і групам індивідів, які переслідують певні позитивні соціальні цілі в конкретних умовах місця й часу»;

- «професійна взаємодія психолога з маргінальними соціальними групами – це взаємодія професіоналів і груп професіоналів, які переслідують соціальні цілі в конкретних умовах професійної діяльності для підкріплення соціальних норм і засобів, набутих під час навчання в закладі вищої освіти, що спрямовані на надання допомоги маргінальним соціальним групам».

3. Розроблено та теоретично обґрунтовано сутність та структуру готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що містить мотиваційний, когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний, соціально-професійний компоненти; визначено відповідні показники (сформованість мотивації до забезпечення взаємодії з маргінальними соціальними

групами; розвиненість гуманістичної спрямованості; розвиненість професійно-педагогічної свідомості, мислення; сформованість психолого-педагогічних знань; сформованість психолого-педагогічної вправності) та рівні (високий, середній, низький) готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

4. Здійснено аналіз сучасного стану професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у закладах вищої освіти, який дав можливість зробити висновок, що існуюча теорія і практика навчально-виховної роботи закладу вищої освіти з підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії з різними категоріями населення не забезпечує достатню ефективність формування знань і вмінь студентів.

Результати аналізу робочих програм, планів та іншої методичної й навчальної літератури з різних фундаментальних дисциплін показали, що сучасне викладання спеціальних дисциплін у закладі вищої освіти здійснюється академічними курсами з використанням переважно (90 %) традиційних методів навчання. Недостатньою є кількість розроблених навчальних і навчально-методичних посібників зі спеціальних дисциплін, які мають прикладні професійно-соціальні завдання для аудиторної та самостійної роботи студентів.

5. Обґрунтовано концепцію професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, основою якої слугують такі положення:

- метою концепції є обґрунтування теоретико-методичних засад професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з кризовими групами населення, яка є складовою системи професійної підготовки майбутніх психологів, спроектована з урахуванням специфіки взаємодії майбутніх психологів з кризовими групами населення, світового досвіду, вимог замовників освітніх послуг (роботодавців) та суспільства, що дасть їм змогу після завершення освітньої програми успішно реалізовувати отримані знання та професійні навички у процесі соціальної взаємодії з маргінальними соціальними групами;

- в основу концепції покладено нормативно-правові акти та положення, фундаментальні теорії закордонних та вітчизняних учених, у яких знайшли своє втілення теорії сучасної загальної педагогіки, теорії педагогічних систем, теорії особистості, компетентнісний підхід в освіті, аспекти професійної підготовки майбутніх психологів, теоретико-методичні напрацювання щодо індивідуалізації та диференціації навчання, контекстного, інтерактивного й проблемного навчання;

- онтологічний аспект концепції професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами конкретизовано у таких поняттях, як: «взаємодія», «соціальна взаємодія», «професійна соціальна взаємодія», «взаємодія з маргінальними соціальними групами», «майбутній психолог», «професійна підготовка майбутніх психологів», «професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами». Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами – це педагогічна система, що спроектована з урахуванням вимог замовників освітніх послуг (роботодавців) та суспільства.

- методологічну основу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами становлять системний, діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та модульний методологічні підходи, реалізація яких вказує на стратегічні напрямки такої підготовки;

- ефективність професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами залежить від урахування загальнодидактичних і специфічних закономірностей навчання та відповідає таким принципам: системності (дає змогу тлумачити професійну підготовку майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами з позиції логіки синтезу, взаємопереходів і взаємозалучення усіх її компонентів); інтеграції базової та спеціальної підготовки (передбачає формування у студентів оптимального мінімуму загальних та базових компетентностей, необхідних для вирішення загальнопрофесійних завдань, й особистісних якостей, необхідних для виконання професійних обов'язків психолога); міждисциплінарності (передбачає компетентнісно-інтегративний характер проектування та викладання навчальних програм з їх орієнтацію на специфіку професійної діяльності психолога); єдності традиції та інновацій (дає змогу реалізувати діалектичний баланс між застосуванням традиційних для педагогіки й інноваційних ідей); диференціації та індивідуалізації (передбачає урахування пізнавального стилю, психофізіологічних та індивідуально-типологічних особливостей студентів, соціальних та когнітивних характеристик); евристичної інтерактивності (забезпечує продуктивну творчу взаємодію студентів та викладачів за умов координуючої ролі останніх); самостійності (передбачає формування у студентів здатності до самостійного пошуку, удосконалення професійних навичок та навчання методами самостійного отримання знань, умінь і навичок).

6. На основі методу моделювання було розроблено модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, що утворюється на базі взаємодії трьох підсистем (блоків) та підпорядкованих ним елементів: *мета і завдання* цього процесу; *методологічні підходи* (системний, діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований, модульний); *компоненти, зміст* (гносеологічно-аксіологічна підготовка, операційно-технологічна діяльність, розвиток професійно-смыслового потенціалу майбутнього психолога); *технології* (особистісно зорієнтована, проблемно-пошукова, інтерактивна, контекстне навчання), *інноваційні форми, методи та прийоми* (підготовка і захист проектів, дискусія, ділова гра, пошук інформації, аналіз конкретної педагогічної ситуації, імітаційні вправи, метод «мозкового штурму», усні журнали, презентації; лекції, практичні заняття, «публічні виступи», робота в мікрогрупах, лабораторні заняття, самостійна та індивідуальна робота, педагогічна практика); *педагогічні умови* (змістове наповнення професійно зорієнтованих дисциплін із урахуванням специфіки взаємодії з маргінальними соціальними групами; ціннісно-смыслова спрямованість майбутніх психологів на забезпечення взаємодії з маргінальними соціальними групами; інтеграція теоретичної, практичної та науково-дослідної підготовки майбутніх психологів до

взаємодії з маргінальними соціальними групами в процесі проведення практик та організації науково-дослідної роботи студентів; забезпечення професійної підготовки активними методами навчання, сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями та суб'єкт-суб'єктною взаємодією викладачів і студентів; поетапність процесу формування готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами) й *етапи* (мотиваційно-пізнавальний, операційно-технологічний, ціннісно-коригувальний); *критерії* та *рівні* готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами; результат підготовки (готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами (професійні та особистісні якості, знання, вміння, навички, досвід)).

7. Експериментально перевірена ефективність розробленої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Для формування високого рівня професійної готовності відповідно до висунутих концептуальних положень розробленні організаційно-методичні засади підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, які передбачають поетапне формування професійної готовності майбутнього випускника, зміну технології навчання спеціальним дисциплінам у закладах вищої освіти, наповнення академічного змісту спеціальних дисциплін професійно-соціальним спрямуванням, де курс лекцій з будь-якої дисципліни має бути професійно спрямованим до встановлення взаємодії з маргінальними соціальними групами; зміна ролі викладача, перехід від авторитарної позиції до позиції співпраці, співтворчості, докорінна перебудова процесу навчання й виховання на основі взаємодії викладача та студента, щоб він базувався на активній творчій діяльності, пошуках, самоосвіті студента.

Розроблено наповнення навчальних дисциплін психологічного спрямування змістовим матеріалом, що дозволяє підготувати студентів до встановлення соціальної взаємодії з кризовими групами населення в умовах закладу вищої освіти; систему інтерактивних занять, які сприяють збудженню інтересу до майбутньої професії, дають можливість уявити зміст роботи за майбутнім фахом, переконатися в професійній придатності, побачити застосування, наприклад, соціально-професійних методів у майбутній діяльності; розкрито зміст занять із навчання студентів взаємодії з кризовими групами населення; визначено змістове наповнення дисциплін з урахуванням професійних вимог до майбутнього психолога, відображених у нормативних документах (стандарті) і на основі власного досвіду підготовки до використання знань у майбутній діяльності, які мають за мету формування базових професійних компетенцій у студентів курсів першого-другого, третього-четвертого та першого курсу (магістратура) навчання; зміст заняття із навчання студентів до соціальної взаємодії.

Значна частина студентів експериментальних груп, які мали високий рівень (8,94%) на початку експерименту, показали після експерименту відповідну динаміку сформованості соціально-професійного компонента – 20,10 %. У кінці експерименту в контрольних групах 12,15 % студентів володіли соціально-професійним

показником готовності, на низькому рівні залишились 62,63 % студентів, які не брали участі в експерименті.

В експериментальних групах значно зросла кількість студентів, які мають високий рівень соціально-професійного компоненту: від 25,98 % до 96,54 %, на низькому рівні залишилось 36 студентів із 204, які брали участь в експерименті.

Як засвідчили показники, 54,90 % студентів експериментальної групи вільно володіють практичними навичками взаємодії з різними прошарками населення. У контрольній групі 28,97 % студентів показали високий результат сформованості соціально-професійного компонента.

Для успішного впровадження запропонованої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в освітній процес закладів вищої освіти нами розроблено методичні рекомендації, навчальні посібники; видано монографію.

Аналіз результатів експерименту засвідчив ефективність розробленої та науково обґрунтованої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. **Степаненко Л. М.** Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами : моногр. Київ : НАКККиМ, 2019. 360 с.

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

2. **Степаненко Л. М.** Особливості організації ефективного управління вищими навчальними закладами приватної форми власності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»*. Науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип.17. С. 15-20.

3. **Степаненко Л. М.** Особливості підготовки студентів до соціальних зв'язків в умовах вищих навчальних закладах. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. № 6. Ч. 2. С. 88-91.

4. **Степаненко Л. М.** Соціальні зв'язки як інтегративний компонент змісту професійної підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання* : збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип.13. С. 171-178.

5. **Степаненко Л. М.** Сутність понять «соціальні зв'язки», «професійні соціальні зв'язки» у науковій літературі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Випуск 10. С. 35-44.

6. **Степаненко Л. М.** Теоретичні основи професійної підготовки студентів до соціальних зв'язків в умовах приватних вищих навчальних закладах. *Наукові*

записки. Серія «Педагогічні та історичні науки» : збірник наукових статей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Випуск LXXXVII (87). С. 178-188.

7. **Степаненко Л. М.** Мотиваційна компетенція як складова підготовки студентів до соціальних зв'язків. *Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія.* Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. Випуск 8 (174). С. 246-253.

8. **Степаненко Л. М.** Процесуальна компетенція – складова підготовки студентів до соціальних і культурних зв'язків. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету* : збірник наукових статей. Мелітополь, 2010. Вип. 5. С. 291-300.

9. **Степаненко Л. М.** Інноваційні методи навчання студентів-психологів (підготовка до соціальних зв'язків). *Наукові записки. Серія «Педагогічні та історичні наук»* : збірник наукових статей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Випуск LXXXV (95). С. 215-225.

10. **Степаненко Л. М.** Технології впровадження сталих методів навчання у підготовці майбутніх психологів до соціальної діяльності. *Наукові записки. Серія «Педагогічні та історичні науки»* : збірник наукових статей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Випуск LXXXVI (96). С. 205-215.

11. **Степаненко Л. М.** Комунікативний показник у професійній підготовці як засіб реалізації соціальних зв'язків у майбутнього психолога. *Збірник «Психологічні науки: проблеми і здобутки. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору».* Додаток № 2, том VI (31). 2011. С. 452-460.

12. **Степаненко Л. М.** Діагностика сформованості професійних соціальних зв'язків у майбутніх фахівців вищих навчальних закладів. *Наукові записки. Серія «Педагогічні та історичні науки»* : збірник наукових статей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Випуск LXXXVII (97). С. 185-193.

13. **Степаненко Л. М.** Професійний показник підготовки студентів як засіб удосконалення вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка:* збірник наукових праць. Випуск 13. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 62-72.

14. **Степаненко Л. М.** Показники готовності студентів-психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Вісник Луганського Національного університету імені Тараса Шевченка.* Луганськ, 2012. № 22 (257). Ч. VI. С. 302-307.

15. **Степаненко Л. М.** Наукові засади професійної підготовки студентів – психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).* Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. № 3. С. 128-132.

16. **Степаненко Л. М.** Компонентна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Освіта регіону (політологія, психологія, комунікації).* Вид-во Університет «Україна», 2013. № 4 (34). С. 296-300.

17. **Степаненко Л. М.** Особливості підготовки студентів у контексті європейських інтеграційних процесів. *Наукові записки. Серія «Педагогічні та історичні науки»* : збірник наукових статей. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Випуск CXX (121). С. 231-235.

18. **Степаненко Л. М.** Професійна спрямованість у підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Наукові записки Серія «Педагогічні та історичні науки»* : збірник наукових статей. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск СХХХХІV (144). С. 174-86.

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях і виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних

19. **Ковчина І.М., Степаненко Л. М.** Семінарське заняття як форма підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в сучасних умовах діяльності = Zajęcie seminaryjne jako forma przygotowania przyszłych psychologów do pracy z grupami marginalnymi we współczesnych warunkach działalności. *Edukacja a rynek pracy*. Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Zawodowej, Płock 2012. P. 174-182.

20. **Степаненко Л. М.** Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до роботи з кризовими групами населення = Peculiarities of Professional Preparation of the Future Psychologists to the Work with the Crisis Groups of Population. *Nauka, Gospodarka, Społeczeństwo*. Poland, 2013. № 2 (7). P. 45-54.

21. **Степаненко Л. М.** Технологічний підхід до формування професійної взаємодії з маргінальними соціальними групами = The technological approach to form professional interaction with marginal social groups. *World Science*. Poland, 2017. № 11 (27) Vol.3. P. 68-72.

22. **Степаненко Л. М.** Змістове забезпечення професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами = Contents provision of professional training of future psychologists with their interaction with marginal social layers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Poland, 2018. № 1 (5) P. 38-41.

23. **Степаненко Л. М.** Наукова робота у професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. Київ : «Видавництво «Гілея», 2020. Вип. 19 (1). С. 75-86. (фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз *Index Copernicus, Research Bible, CrossRef* та інші).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. **Степаненко Л. М.** Розвиток творчих потенцій особистості: проблеми і перспективи. *Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації*: зб. мат. Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2005. С. 119-120.

25. **Степаненко Л. М.** Інноваційні підходи до формування соціально-значущих якостей майбутнього фахівця: теоретико-методологічний аспект. *Проблеми освіти в суспільстві ноосферної епохи (Освіта сталого розвитку)*: зб. мат. Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2007. С. 208-209.

26. **Степаненко Л. М.** Підготовка майбутнього фахівця до управлінської діяльності. *Проблеми формування фахівців у вищих навчальних закладах України в ХХІ столітті*: зб. мат. Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24-25 квітня 2008. Київ, 2008. С. 155-160.

27. **Степаненко Л. М.** Динаміка розвитку освітньо-культурної ситуації в Україні та шляхи вдосконалення навчання студентів. *Проблеми формування духовних і професійних потреб в умовах змін освітнього і культурного середовища в Україні*: зб. мат. Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2009. С. 3-6.

28. **Степаненко Л. М.** Модель формування професійних соціальних зв'язків у студентів-психологів. *Соціальна робота та управління: соціологія, психологія, педагогіка, соціальна робота: міжнародний збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Випуск 1. С. 156-166.

29. **Степаненко Л. М.** Підготовка студентів до соціальних зв'язків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 15, книга 2. С. 385-394.

30. **Степаненко Л. М.** Особливості забезпечення технологічного процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Вища освіта України. Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання»*. Додаток 3 до № 1, Том I, 2012 р. С. 185-191.

31. **Степаненко Л. М.** Концептуальні положення формування у майбутніх фахівців професійних соціальних зв'язків. *Сучасні проблеми підготовки фахівців до соціальної та культурної діяльності*: зб. мат. Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2011. С. 7-10.

32. **Степаненко Л. М.** Законодавче забезпечення професійної підготовки студентів до соціальних зв'язків. *Правова освіта перед викликами сучасності*: зб. мат. Всеукраїнського міжвузівського соціально-правового семінару, 26 травня 2011. Київ, 2011. С. 11-13.

33. **Степаненко Л. М.** Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Соціальна політика: концепції, технології, перспективи*: зб. мат. Міжнародної науково-практичної конференції, 26 квітня 2012. Київ, 2012. С. 28-30.

34. **Степаненко Л. М.** Деякі аспекти професійної підготовки студентів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. *Професійна підготовка студентів – освітня складова суспільного розвитку*: зб. мат. I Міжнародної науково-практичної конференції, 5 грудня 2012. Київ, 2012. С. 27-28.

35. **Степаненко Л. М.** Підготовка майбутніх психологів до роботи з кризовими групами населення. *Сучасні проблеми підготовки майбутніх фахівців в умовах євро інтеграційного процесу*: зб. мат. молодіжної Міжнародної науково-практичної конференції, 1 квітня 2013. Київ, 2013. С.11 – 13.

36. **Степаненко Л. М.** Регіональні особливості підготовки психологів до роботи з маргінальними групами. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. Т.31-32. С. 127-131.

37. **Степаненко Л. М.** Професійна підготовка психологів до роботи з маргінальними соціальними групами. *Підготовка фахівців у вищій школі: крок в*

Європу: зб. мат. III Міжнародної науково-практичної конференції, 20 травня 2015. Київ, 2015. С. 21-22.

38. **Степаненко Л. М.** Наукова робота як форма підготовки майбутніх психологів до роботи з кризовими групами населення. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології XXI ст.* : зб. тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції, 26-27 січня 2018. Львів ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. Ч. I. С. 91 – 94.

39. **Степаненко Л. М.** Формування у майбутніх психологів професійної взаємодії з кризовими категоріями населення. *Інноваційні методи та технології підготовки фахівців соціальної сфери* : зб. мат. III Міжнародної науково-практичної конференції, 16 листопада 2018. Київ, 2018. С. 132-138.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

40. **Степаненко Л. М.** Психологія соціальних зв'язків: Курс лекцій. К.: КІСКЗ, 2008. 152 с.

41. **Степаненко Л. М.** Збірка навчально-методичних комплексів спецдисциплін для студентів спеціальності «Психологія» : навчально-методичний посібник. Київ : КІСКЗ, 2011. 100 с.

42. **Степаненко Л. М.** Методичні матеріали до виробничої практики студентів-психологів : навчально-методичний посібник. Київ : КІСКЗ, 2012. 96 с.

43. **Степаненко Л. М.** Підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами : методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з спецдисциплін. К.: КІСКЗ, 2012. 23 с.

44. **Степаненко Л. М.** Організація навчально-методичної роботи в університеті : методичні рекомендації. Бровари : ЕТУ, 2014. 33 с.

45. **Степаненко Л. М.** Дипломні роботи: тематика, керівництво підготовкою, захист та оцінювання : методичні рекомендації. Бровари : ЕТУ, 2015. 24 с.

46. **Степаненко Л. М.** Навчання взаємодії з маргінальними соціальними групами. Спецкурс. Київ : НАКККіМ, 2018. 56 с.

АНОТАЦІЇ

Степаненко Л. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2020.

У дисертації вперше розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено – теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами .

Розроблено концепцію професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами, яка базується на компетентнісному, аксіологічному, суб'єктно-діяльнісному, акмеологічному, синергетичному, системному та культурологічному методологічних підходах.

Розроблено та теоретично обґрунтовано модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами у логічній взаємообумовленості і взаємозалежності теоретико-методологічного, технологічного і критеріально-результативного блоків.

Теоретично обґрунтовано структурні компоненти готовності (мотиваційний, когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний, соціально-професійний) майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами. Визначено критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Удосконалено зміст, форми і методи професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами.

Подальшого розвитку набули наукові положення про організацію професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами в умовах сучасної парадигми вищої освіти

Ключові слова: професійна підготовка, маргінальні соціальні групи, майбутні психологи, взаємодія з маргіналами, соціальна взаємодія, професійна соціальна взаємодія.

Степаненко Л. М. Теория и методика профессиональной подготовки будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2020.

В диссертации впервые разработаны, научно обоснована и экспериментально проверены теоретические и методические основы профессиональной подготовки будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами.

Разработана концепция профессиональной подготовки будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами, основанная на компетентностном, аксиологическом, субъектно-деятельностном, акмеологическом, синергетическом, системном и культурологическом методологических подходах.

Разработана и теоретически обоснована модель профессиональной подготовки будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами в логической взаимообусловленности и взаимозависимости теоретико-методологического, технологического и критериально-результативного блоков.

Теоретически обосновано структурные компоненты готовности (мотивационный, когнитивно-учебный, процессуальный, коммуникативный, социально-профессиональный) будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами. Определены критерии, показатели и уровни сформированности готовности будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами.

Усовершенствовано содержание, формы и методы профессиональной подготовки будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами.

Дальнейшее развитие получили научные положения об организации профессиональной подготовки будущих психологов к взаимодействию с маргинальными социальными группами в условиях современной парадигмы высшего образования

Ключевые слова: профессиональная подготовка, маргинальные социальные группы, будущие психологи, взаимодействие с маргиналами, социальное взаимодействие, профессиональное социальное взаимодействие.

Stepanenko L. M. Theory and methodology of professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor in Pedagogical Sciences, speciality 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2020

The purpose of the study is to develop and experimentally test the models of professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups.

The methodological concept of the study reflects the interconnection of methodological approaches at the philosophical, general scientific, specific scientific and methodological and technological levels.

The general scientific level of methodology allows exploring the general scientific concepts that characterize the training of future psychologists to interact with marginalized social groups.

The specific scientific level of the methodology allows describing the methods and principles of research of the problem of professional training of future psychologists for interaction with marginal social groups.

Methodological and technological level of methodology is directed to the selection of procedures that allow receiving empirical material on the results of professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups.

The main principles of the systematic, activity, axiological, competence, personality-oriented and modular methodological approaches are the methodological guidelines.

The application of the systematic approach allows considering the professional training of future psychologists to interact with the marginal social groups as a system and complex and multifactorial structural formation, consisting of educational activity of teachers and students' learning activities.

Activity approach allows us considering the main components of teacher and student activity from a single methodological standpoint and thereby reveal the nature of their interaction; to study the peculiarities of the activity of all participants of the pedagogical process through the projection of general conceptual provisions of the theory of activity in the pedagogical branch; to identify the main factors for the development of the personality of future psychologists; to define the process of training of future specialists as a continuous change of different types of educational work; to build a pedagogical process in accordance with the mastery of the structural components of

interaction with marginalized social groups (purpose, motives, actions, analysis of the achieved results, etc.).

Implementation of the axiological approach is aimed at determining the substantive and procedural features of the professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups, to ensure selection of forms, methods and means of interaction in the organization of the educational process, which should be built on axiological basis.

Implementation of the competence approach in the system of training of future psychologists implies a gradual reorientation from the translation of the necessary set of knowledge to the formation of professional competence, which will allow the graduate to effectively interact with marginalized social groups in the context of modern multifactorial socio-political, market-economic and information-communication eventful space. Improving the quality of training of future psychologists to interact with marginalized social groups in the context of a competency approach allows: to strengthen the applied and professional orientation of education through theoretical and practical training; to increase the share of optional subjects to better acquaint students with the characteristics of interacting with marginalized social groups; to increase hours for self-education and use of modern means of control over its conduct; to apply modern pedagogical and information technologies that help to bring learning activities closer to future interaction with marginalized social groups; to develop new professionally oriented disciplines and their educational and methodological support; upgrade the existing teaching methodology, etc.

A person-centered approach in the context of the professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups allows: to direct the educational process in professionally oriented disciplines to the development of the personality of the future psychologist; to direct the efforts of teachers to form a willingness for future psychologists to interact with marginalized social groups; to focus on the subjective role of the student in the educational process of training future psychologists; to create conditions for self-realization and self-development of the personality of the future psychologist.

The modular approach in the training of future psychologists allows us to focus on the gradual mastery of their ability to interact with marginalized social groups, to take into account the cognitive and personal characteristics of such specialists, and to implement them in solving certain didactic tasks, as well as to provide students with psychiatric orthogonitis when interacting with marginalized social groups.

The theoretical concept of the study involves defining the basic definitions of the educational component of the professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups; find out a scientific thesaurus of a special component of the professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups; understanding the structure of future psychologists' readiness to interact with marginalized social groups, which is formed in higher education institutions; identifying pedagogical conditions for effective professional training of future psychologists to interact with marginalized social groups.

The methodological concept of the study provides educational and methodological support for the professional training of future psychologists to interact with marginal social groups, checking the effectiveness of organizational and methodological foundations of professional training of future psychologists to interact with marginal social groups.

Research materials can be used in the educational process of institutions of higher education, which provide training in the specialty 053 "Psychology".

Keywords: vocational training, professional training, marginal social groups, future psychologists, interaction with marginal, social interaction, professional social interaction.